

ДР МИРОСЛАВ ПЕРИШИЋ

Институј за новију историју Србије, Београд

ЗАСТУПЉЕНОСТ ВЕРСКЕ НАСТАВЕ У ОСНОВНИМ И СРЕДЊИМ ШКОЛАМА У ЈУГОСЛАВИЈИ 1949. ГОДИНЕ

ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ ДРУШТВА И ИСТОРИЈИ УКИДАЊА ВЕРСКЕ НАСТАВЕ

Историјска наука никада није потценила историјски значај цркве и њен утицај на друштво, али је у претежном делу научне историографије на теме из историје српског друштва у 19. и 20. веку она недовољно сагледана. Када је реч о положају цркве у епохи социјалистичке Југославије, а у том контексту и о судбини Богословског факултета, осим идеолошких разлога, политичке непожељности теме, њене осетљивости и одсуства научног интересовања, узроци недовољне истражености свакако леже у недостатку, а добром делом и у недоступности архивске грађе, што је увек непремостива препрека и извор великих потешкоћа за историчара.

Црква је дugo била табу тема српске историографије. Малобројни проучаваоци ове проблематике своја интересовања углавном су усмеравали у два истраживачка правца – један ка истраживању односа државе и цркве и други ка нешто изоштренијем или изолованом изучавању историје цркве, независно од контекста друштва у којем црква делује и на које врши утицај. Ка тим правцима истраживаче је водила доступна архивска грађа, таква каква је, најчешће штура, једнообразна, довољна тек да упути, али не и да послужи као основа за обухватнији приступ и поглед из различитих углова. Проблем недостатка и недоступности архивске грађе историчарима је добро познат као проблем који истовремено онемогућава и нешто другачији методолошки приступ изучавању историје друштва.

Природа комунистичког режима и послератне југословенске државе одразила се на писане трагове које је такав режим остављао за собом. Конспиративан начин рада задржан и после освајања власти, упркос томе што је савременицима могао изгледати као отворен и јаван, ускратио је историчаре данашње генерације да у складу са својим научним интересовањима, растерћени идеолошких стега и аутоцензуре, истраживачки освајају она знања која су остала ван досадашњег историографског наслеђа. Истраживачко искуство више генерација историчара говори да је приликом самог настајања

документације државног и партијског порекла изостајала она врста анализа, података и извештаја који би историчарима били од велике користи за проучавање утицаја цркве у друштву. Због тога је он тако тешко мерљив, истраживачки готово невидљив, заклоњен, на неки начин сакривен од истраживачког ока историчара. И партија и држава као да су бежале од таквих анализа, или то на основу доступне архивске грађе само тако изгледа. Отуда у досадашњим историографским радовима преовлађује аспект односа државе и цркве, а тек у много мањој мери је отворен или тек додирнут однос цркве и друштва. Реч је углавном о званичним препискама, одлукама, политичким ставовима, партијским оценама, фразеолошким уопштавањима, идеолошким квалификативима као доминантој истраживачкој основи садржаној у фондовима државних архива. Сvakако, имајући то у виду, основно методолошко питање било би у којој мери је могуће историју цркве поставити у нужан оквир историје друштва, сходно томе и историју Богословског факултета као саставног дела историје друштва. Он јесте издвојен из Београдског универзитета али је са свим оним што је неговао утицао на један део друштва¹. Његов утицај посредством знања која развија свакако до некле досеже. Другим речима, добро написане историје друштва нема без историје цркве, као што ни обухватније написане историје цркве нема уколико она није сагледана у контексту друштва и друштвених промена, као и без сагледавања како су друштвене промене и противречности друштвеног развитка деловале на цркву. Илустроваћу то питање једним истраживачким проблемом који сачекује будуће истраживаче, а сличних примера је више. Како се, на пример, процес индустиријализације земље са свим оним што је она доносила собом одразио на утицај цркве у друштву? Индустиријализација је у великој мери донела промену свести код људи, убрзала социјалну мобилност, повукла за собом велика покретања људи са села у град, подстакла огроман прилив сеоског становништва у градове, на једној страни, и довела до социјалног пражњења села, на другој. Самим тим и утицај цркве се у сеоској средини, као традиционалнијој, сузио, док повећање броја становника у граду, а истраживачи наводе да се после Другог светског рата неколико милиона људи са села покренуло ка граду, није нужно довело до осетнијег пораста утицаја цркве у граду. Градски начин живота је подразумевао другачији начин живљења, донео нову врсту обавеза, нове видове комуникација, промену свести, живот по некој новој инерцији и свакодневици.

¹ Одвајање Богословског факултета из оквира Београдског универзитета извршено је 1. јула 1952. године, после чега је Богословски факултет наставио да ради као црквена установа. У време преласка под надлежност Српске православне цркве, Богословски факултет је имао 16 научних радника међу којима је вило пет редовних и ванредних професора, пет доцената и шест асистената. За разлику од периода 1945-52 када се број студената Богословског факултета повећао од 167 до 251, после 1952. године број студената је опадао. Наведено према: Р. Радић. *Држава и верске заједнице 1945-1970*, ИНИС, Београд 2002, 224-226.

Бројни су проблеми који искрсавају пред историчара друштвене историје који у тај посао улази са амбицијом да стекне што целовитију слику друштва уважавајући захтев да детаљније истражи и историју цркве. Примери истраживачког застјања пред празнинама које се појављују у архивској грађи државних архива нису ретки. Помињемо само најсвежије. У архивској грађи проученој током истраживања феномена формирања југословенске интелигенције на европским универзитетима после Другог светског рата налази се и подatak да је 1945. године било дванаест студената теологије који су студирали ван граница земље, али, за разлику од свих осталих који су студирали друге гране студија, ништа више од тога - ни ко су, ни одакле су, ни да ли су и чији били стипендисти, ни да ли су се и када вратили у земљу. У разним извештајима с краја четрдесетих и почетка педесетих година у бројним статистичким прегледима, када је у питању просветна политика, одредница Богословски факултет није уопште садржана у рубрици где се наводе подаци о факултетима или уколико и постоји у одређеним документима она је непопуњена. У упоредним статистичким прегледима броја студената по факултетима са подацима о њиховом социјалном пореклу најчешће нема података о студентима Богословског факултета. Исто важи и за професоре, као и за упоредне прегледе о броју доктората стечених по наукама на универзитетима за истраживани период 1945-1958². У једном од ретких докумената који садрже ту врсту података, документу који нуди сазнања о броју стручњака са факултетском дипломом налази се и подatak да је 1953. године у Југославији било 4277 лица са дипломом Богословско-теолошког факултета, што је за више од стотину више него, рецимо, војних лица са високом војном спремом, али осим тог податка чију поузданост треба прихватити са резервом, нема података ни колико их је било по република-ма ни који су факултети у питању, нити било шта слично³.

Када је реч о верској настави у основним и средњим школама у периоду пре њеног укидања, док је била изборни предмет и налазила се у процесу постепеног уклањања из наставе, стање са расположивом документацијом није много боље. Недовољно је познато у којим срединама и у колико мери се она у тим годинама одржавала. Један опет од ретких, нешто садржајнијих докумената потиче из 1950. а односи се на 1949. годину⁴. Реч је о непотпуној, али ипак нешто потпунијој анализи на коју истраживач најлази. Она показује да су, судећи по броју ђака који похађају верску наставу, религиозна осећања 1949. године, била веома снажна у Словенији и Хрватској, знатно слабија у Србији, а најслабија у Црној Гори. По подацима Министарства за науку и културу Владе ФНРЈ у Словенији се од 162 478

² А СЦГ, Савезни секретаријат за просвету, F-18.

³ Исто.

⁴ А СЦГ, Министарство за науку и културу Владе ФНРЈ, F-114.

ученика основних и седмогодишњих школа за учење веронауке пријавило 101 893 ученика, а верску наставу је похађало 90 620 ученика што је било 55,8%, док се у нижим гимназијама од 22 657 ученика за учење веронауке пријавило 6550, а похађало 7020 ученика или 31,4% што значи да је више похађало него што се пријавило⁵. У Хрватској од 265 345 ученика основне школе верску наставу похађало је 42 015 ученика, од чега 32 274 је похађало у школи, а 9741 у цркви, док је недељом у цркве у просеку долазило око 44% ученика⁶. Од 96 203 ученика седмогодишњих школа верску наставу је похађало 17 712 ученика (у школи 11 007, а у цркви 6705), док је у цркву долазило у просеку 34,9%⁷. При том, веронаука се учила само у 10 гимназија, док је за ученике осталих 11 гимназија у Хрватској верска настава организована у цркви⁸. У Босни и Херцеговини је, по подацима подносиоца рефера-тата министру за науку и културу, веронауку у основним школама похађало 10 418 ученика и то највише католика (5354), затим муслимана (3646) и најмање православних (1468)⁹. У Србији веронауку је у основним школама похађало 14 618 ученика, што је у апсолутном износу нешто више него у Босни и Херцеговини, али процентуално мање, а у средњим школама 5226 ученика. У Београду верску наставу је посећивало 15,84% ученика основних школа и 13,90% ученика средњих школа¹⁰. У Македонији се верска настава, по истим подацима, није уопште одржавала ни у основним, ни у средњим, ни у мањинским школама, мада је постојала „сумња“ да је она тајно организована у појединим селима. Најзад, у Црној Гори верску наставу је похађало свега 310 ученика, углавном у црквама или црквеним зградама, од чега 277 у Которском срезу¹¹.

За просветне власти посебно забрињавајућа чињеница била је да су у Словенији, Хрватској и БиХ верску наставу посећивали и наставници и да је број заинтересованих био већи, с обзиром да у свим деловима тих република није било услова за верску наставу због недостатка предавача и просторија у којима би она била одржавана. Министарство је располагало и информацијама да је у Хрватској и Словенији постојао известан број школа у чијим просторијама су се налазили крст и икона, да се за један број вероучитеља није знало ко их плаћа и да су наставници подстицали децу да иду у цркву¹².

Узроци слабијег одзыва ученика на наставу веронауке у школама у Србији, Македонији и Црној Гори вишеструки су. Осим недовољне организованости Српске православне цркве, чињеница је и да је власт у Србији са много више ангажовања радила на гашењу верске наставе. У Извештају ЦК КПС за 1947. годину констатовано је да је једна од главних препрека за изграђивање научног погледа на свет верска настава у школама и утицај свештенства¹³. Упркос томе што је верска настава била дозвољена, партија је

⁵ Исто.

⁹ Исто.

⁶ Исто.

¹⁰ Исто.

⁷ Исто.

¹¹ Исто.

⁸ Исто.

¹² Исто.

на разне начине онемогућавала њено одржавање. Један од начина је био и непредузимање никаквих мера против локалних власти или школских управа које су спречавале одржавање верске наставе. Била је то једна од метода партијског рада на смањењу броја ученика који су похађали верску наставу. У представци Светог архијерејског синода поднетој крајем 1948. године Председништву Владе ФНРЈ „о потешкоћама и неправдама које се чине цркви“, прва тачка односила се на одржавање верске наставе у школама, односно на њено ометање и спречавање. У представци је наведено да се свештенцима не дају одобрења за рад у школама, да су ометани од школских власти, наставника и омладинских организација, да им се не дају просторије и да није обезбеђено време за рад, да се не поштује распоред часова за верску наставу, да се време за верску наставу одређује у касним вечерњим сатима, да директори школа и поједини наставници врше отворену пропаганду против држања веронауке и да омладинске организације имају отворено непријатељски став према верској настави, богослужењу и свештенству¹⁴. У одговору Државне комисије за верска питања припремљеном за Председништво Владе ФНРЈ, наведено је следеће:

„По уставним прописима верска настава је слободна. У ФНРЈ право на васпитање и одгој дјеце и омладине припада искључиво држави, те према томе у колико негде дјеца, чији родитељи желе да иста уче веронуку немају вјероучитеља, то долази, вјерујемо, искључиво из разлога што нема погодних личности са потребним моралним и осталим квалификацијама, која су погодна да предавају дјеци. Никакове 'прикривене' и 'недоличне' методе – како се неувиђавно тврди у меморандуму – нису употребљене да се омете вјерска настава. Такођер је неистина да се врши ма каква пресија на вјероучитеље, родитеље и дјецу. Наглашавамо, у колико има неки случај, да се од цркве послатом вјероучитељу не дозвољава да дјеци држи предавања долази из напред реченог разлога, што исти не поседује потребна одобрења од надлежног органа, да могу дјеци предавати. Што се пак тиче некога утицаја на дјецу и родитеље од различних организација, могуће је да напреднији елементи методом убеђивања утичу на заосталије и фанатизоване елементе, али је и ово дозвољено и слободно¹⁵.“

Верска настава у школама забрањена је усвајањем Закона о народним школама децембра 1951. године, чemu је претходио конгрес наставника основних и средњих школа јуна исте године, на којем је закључено да је неопходно појачати идеолошко-политичку изградњу која је подразумевала

¹³ Р. Радић, *Држава и верске заједнице 1945-1970*, I, Београд 2002, 192.

¹⁴ Исто, 193-194.

¹⁵ Наведено према: Исто, 194.

¹⁶ Исто.

¹⁷ R. Radić, *Školovanje dece u verskim školama u Srbiji i drugoj polovini XX veka*, u: *Žene i deca. Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka (4)*, Beograd 2006, 316.

¹⁸ Детаљније у: Исто.

„научну наставу засновану на испитивању нових теорија, ослобођених реакционарних метода, застарелих концепција религиозних предрасуда и мистицизма“¹⁶. После тога верска настава се одржавала искључиво у верским школама којих је 1954. године за све вероисповести у Југославији било 26 са више од 2000 полазника¹⁷. Од свих југословенских република једино су у Србији постојале ниже и средње верске школе различитих конфесија, Српске православне цркве, Римокатоличке цркве и Исламске верске заједнице, као и поједињих мањих верских заједница са малим бројем полазника¹⁸.

*

Иако је доживела тешку судбину, верска настава није једина била на удару нове просветне политике посредством које је изграђиван нови идентитет југословенског друштва и нови идентитет југословенске интелигенције. Изучавање историје у школи је постављено „у складу са марксистичким погледом“, а из књижевности предратно градиво је редуковано по идеолошком критеријуму и прошрено садржајима „до најновијег времена“. Због њене елитистичке природе ни на гимназију као школу која је једина омогућавала проходност ка високом образовању режим није гледао са симпатијама. Тешку судбину доживела је и књига.

Друштву које је бежало од прошлости, раскидало са традицијом, имало селективан однос према културном наслеђу, доводило у сумњу, обезвређивало и поништавало поједине од темељних претходних вредности била је потребна нова школа која је једним делом изграђивана и на негацији тих вредности. У сенци коначног исхода Другог светског рата остали су и трајни ожилјци грађанског рата, појединачне судбине више генерација, жртве са смислом и без њега, непомирљиве и, показаће се пуно година касније, дуготрајне поделе на победнике и побеђене. Настајала је нова епоха, са њом код мање бројних сећање на некадашње грађанско почеће да израста у мит. У тој новој епохи није било места за све оно што је било супротно од доминантне комунистичке идеологије. У новој епохи, новом друштву и новој школи није било места за веронуку, јер је она, када је реч о Српској православној цркви, неговала све оно што је било у супротности од владајуће идеологије: национална и верска осећања, националну свест, свест о језику, свест о прошлости, свест о историјском појму Србија, верност и љубав према хришћанским обичајима и хришћанском моралу.

На крају, размишљање о недовољној заступљености историје цркве у фонду историографских знања упућује на један општији, али не неважан закључак проистекао из овог кратког прилога који само у широко схваћеном луку средишње теме скупа проналази своје место на њему, а то је да свеобухватне историје друштва нема без историје цркве, као што ни целовитије написане историје цркве нема без уважавања контекста друштва у којем црква постоји и чији је саставни део.